

11. Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Городяненко. — К. : Академвидав, 2008. — 456 с. — (Сер. «Енциклопедія ерудита»).
12. Через бібліотеки — к будущему : сб. материалов по формированию детско-юношеской информационной политики : (по материалам Конференций Программы ЮНЕСКО «Информация для всех». В 2 ч. Ч. 1 / ЮНИСЕФ, Рос. комитет Программы ЮНЕСКО «Информация для всех» ; сост. А. Демидов, О. Старовойтова. — М. : Шк. б-ка, 2004. — 648 с. — (Проф. б-ка шк. библиотекаря; Сер. 1, выт. 8-10).

Надійшла до редколегії 14.03.2010 р.

УДК 027.8(091)

А.О. РИЖАНОВА

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРІЇ ШКІЛЬНИХ БІБЛІОТЕК

Аналізуються шкільна бібліотека як соціально-комунікаційний феномен та відповідна історія становлення бібліотек у школах.

Ключові слова: історія шкільних бібліотек, соціально-комунікаційна реконструкція.

Анализируются школьная библиотека как социально-коммуникационный феномен и соответствующая история становления библиотек в школах.

Ключевые слова: история школьных библиотек, социально-коммуникационная реконструкция.

A school library as a social-communication phenomenon and corresponding history of formation of school libraries are analyzed.

Key words: history of school libraries, social-communication reconstruction.

Актуальність шкільної бібліотеки пов'язана із соціокультурними змінами в суспільстві.

Школа та бібліотека завжди і майже в усіх народів забезпечували соціальну комунікацію між світом дорослих та дітей щодо входження нової генерації в соціум та ефективної самореалізації в ньому для взаємної користі суспільства і людини. Традиційно бібліотека, як соціальний інститут, відігравала роль берегині масиву соціального знання, а школа — комунікаційного каналу трансляції цього знання новому поколінню. Таким чином, шкільна бібліотека за своєю суттю є справжнім соціально-комунікаційним феноменом. Тому відповідна реконструкція історії шкільної бібліотеки сприятиме об'єктивному визначенню перспектив її розвитку в умовах становлення інформаційного суспільства.

Шкільну бібліотеку ретельно досліджували Н. Бірюкова, М. Васильченко, І. Ганицька, Є. Зуєва, Л. Мовшан, С. Шматова, Є. Ястребцова та ін.; історичний аспект шкільної бібліотеки, як одного з типу бібліотек, що обслуговують дітей — Н. Білопола, І. Сесак, С. Стаднік та інші, проте соціально-комунікаційний аспект бібліотеки в школі досліджено недостатньо. Отже, мета цієї публікації — здійснити соціально-комунікаційну реконструкцію історії шкільної бібліотеки.

На світанку історії людства домінувала бібліотека як берегиня набутого соціального досвіду, а школа приєднувалася до бібліотеки і саме на ґрунті її масивів знання реалізовувала свої мету і завдання. З розвитком цивілізації, потребою освіти ширших верств населення, з винайденням книгодрукування школа почала відокремлюватися від бібліотеки й удосконалюватися як самостійна соціальна інституція. Інституалізація школи суперечливо відбилася на стосунках навчальних закладів як каналів соціальної комунікації та їх бібліотек як масивів соціальної інформації. Хоча школа не могла обійтися без бібліотеки, але головною виявилася тенденція збирання книг та заснування бібліотек в місцях навчання дітей з домінуючою роллю школи. Однак запровадження та поширення вищої освіти сприяли бурхливому розвитку науки, результатом якого став інформаційний «вибух» ХХ ст. — започаткування нової ери у взаємовідносинах школи та шкільної бібліотеки, зокрема їх взаємопроникнення. Поєднавши зусилля обох соціальних інституцій, школа та бібліотека мають можливість значно підвищити ефективність соціальних комунікацій між дорослими та дітьми, забезпечивши всебічний розвиток дитини й можливість її якісної адаптації в суспільстві.

Оскільки людство не може розвиватися без соціальних комунікацій, то бібліотека та школа були «нерозлучні» з тих «ранніх етапів розвитку цивілізації, коли стало неможливим поширення знань тільки в рамках простого запам'ятовування їх та передачі від людини до людини, від покоління поколінню» [1, с. 33]. Винайдення писемності надало змогу доповнити традиційний процес навчання ще й осмисленням інформації з рукописів. Проте це підсилення, зрозуміло, супроводжувалося і ускладненням навчання, оскільки писемність спочатку слід опанувати. Бібліотеки, які акумулювали інформацію у формі рукописно зафіксованого досвіду минулих поколінь, стали своєрідними науково-педагогічними центрами типу Академії та Ліцею Давньої Греції. У Давніх Ірані та Іраку існували також «приєднані бібліотеки (до шкіл-медресе, мечетів тощо). Ці заклади поєднували збереження книг з навчанням [1, с. 50–51].

Проте, починаючи з Середньовіччя, простежується тенденція, коли вже не школа засновувалася при бібліотеці, а навпаки — бібліотека при школі, отже, шкільна бібліотека. Ідея сучасної шкільної бібліотеки складалася дуже повільно. Ще в 1578 р. у Західній Європі, в Англії, опубліковано наказ

з вимогою створення «бібліотек та галерей» у школах. Але лише в 1839 р. Гораций Манн прагнув створити шкільні бібліотеки, щоб мати можливість вийти за межі інформації, яку одержують з підручників. Ще точніше цю ідею сформульовано на початку 1900 р., коли Мері Холл та Люсі Фарго почали писати про нову динамічну бібліотеку, котра складається з друкованих та недрукованих творів, функціонує як навчальна лабораторія і вкладає в руки учнів інструмент пізнання [2, с. 271].

Соціальна комунікація через шкільну бібліотеку відбувалася відповідно до соціального статусу батьків дітей, котрі навчалися в школі. До початку ХХ ст. через шкільну бібліотеку навіть здійснювалося соціальне та національне пригнічення. Наприклад, російський царський уряд усвідомлено обмежував коло читання дітей у школі: чим нижче по соціальних сходах перебували батьки дітей, тим жорсткішим був відбір книг, біднішою була бібліотека. Завдання читання зводилися тут до виховання у дітей релігійних почуттів та любові до царської родини. Виняток становили бібліотеки середніх шкіл, які мали бути базою підготовки до вищої освіти та розвитку науки. Але навіть у середній школі відносини навчального процесу з бібліотекою були слабкими, неактивними. У ХІХ ст. остаточно стала притаманною бібліотекам навчальних закладів функція інформаційного забезпечення вчителів, що значною мірою віддзеркалювало загальну концепцію школи: вчитель, який знає «все», повинен передати свої знання учневі. Тому й найфундаментальнішими були саме вчительські бібліотеки, оскільки вони допомагали вчителю здобути знання, учнівські були допоміжними. Але зі зростанням інформаційного насичення суспільства та усвідомленням активної ролі в навчанні самого учня поступово стало змінюватися ставлення до шкільної бібліотеки, перш за все в середній школі. Ця тенденція — розвитку бібліотек у середній та вищій школі — була характерною не тільки для нашої країни, але й для багатьох держав світу. Про це свідчать дослідники США [3], Данії [4], Норвегії [5], Пакистану [6], Угорщини [7]. Проте шкільні бібліотеки навіть найкращих шкіл до ХХ ст. являли собою звичайні книгосховища, тобто функція створення масиву інформації зберігалася, а комунікаційна реалізувалася мінімально.

Якісно іншими стали місце і роль шкільної бібліотеки починаючи з другої чверті ХХ ст., коли виникає принципово інше завдання школи, а саме — навчити учня самостійно вчитися. Отже, зі зростанням активності учня в процесі соціальної комунікації з передачею соціального досвіду від дорослих до дітей змінюються і функції шкільної бібліотеки. Показовим у цьому сенсі є досвід шкільних бібліотек США.

Національна освітня асоціація США (НОА) разом з Американською бібліотечною асоціацією (АБА) ще в 1920 р. надрукували «Стандартні вимоги до організації та оснащення бібліотек середніх шкіл», які відповідали вже тоді створеній НОА «Концепції шкільної бібліотеки». У США ці стандарти відомі як «Стандарти Сертана», який був головою комітету. Саме

Сертан сприяв і прийняттю в 1925 р. стандартних вимог до бібліотек початкових шкіл. Це зробили Секція бібліотекарів шкільних бібліотек АБА та відділ директорів початкових шкіл НОА [2].

Незважаючи на те, що стандарти першої половини століття узгоджувалися і приймалися спільно освітніми та бібліотечними організаціями, вони дуже високо цінувалися лише бібліотекарями («значна віха в професійній історії бібліотекарів шкільних бібліотек» [2]) і майже не враховувалися школою та більшістю вчителів. Бібліотек у початкових школах було дуже мало і ще менше бібліотекарів у них. Більшість бібліотек середніх шкіл являли собою навчальні зали, де вчитель (найчастіше англійської мови) намагався заохочувати до читання та стежив за порядком. Для виконання професійних бібліотечних обов'язків часу не вистачало. Нечасто бібліотечні матеріали відповідали навчальним програмам, за винятком, зрозуміло, англійської мови, тому що не залишалось часу в бібліотекарів на співпрацю з іншими вчителями та шкільною адміністрацією.

Лише в середині 50-х рр. ХХ ст. разом із загальною інформатизацією суспільства, з формуванням єдиних національних соціально-комунікаційних каналів розвинутих країн на практиці почало змінюватися ставлення до шкільної бібліотеки. Саме в цей час у США були значно збільшені федеральні асигнування на потреби шкільних бібліотек, що надало змогу розширити бібліотечні фонди. В окремих бібліотеках почали використовуватися поряд з грамзаписами, мікроформами, кіно і нові інформаційні засоби навчання, основані на комп'ютерній технології, а також технічні засоби проектування [8].

Часом «злету» стали для шкільних бібліотек США 60-ті рр. ХХ ст. Стимулом для того, як це не дивно, став СРСР, точніше запуск ним першого космічного супутника. Саме реформа освіти США 60-х рр. надала шкільній бібліотеці реальну можливість стати вирішальним елементом у справі формування першокласних шкіл, оскільки стверджувала, що знання та інформованість, творча активність і мислення формуються в школі на ґрунті бібліотеки. Тому федеральна підтримка освіти, яка була викликана космічними успіхами СРСР, та занепокоєність американців з приводу відставання рівня їх освіти від радянського, виявилася у масовому відкритті шкільних бібліотек у початкових школах та в «експоненціальному» збільшенні парку персональних комп'ютерів бібліотеках середніх шкіл, у використанні ними обчислювальних мереж, нових інформаційних технологій [2]. Отже, інформатизація суспільства в США сприяла долученню шкільної бібліотеки до національної соціально-комунікаційної мережі.

Умови, які склалися в освіті США в ці роки, дозволили комітету «Золотих дівчат», який очолювали Франц Хенн і Рут Ерстел, створити нові «Стандарти програм шкільних бібліотек», на зміну застарілим нормам 1945 р. Можливість молодого покоління розвивати творчий потенціал, інформованість, здобувати знання і набувати досвід безмежні і не в останню чергу

залежать від можливостей шкільних бібліотек» [8]. Таке усвідомлене ставлення до шкільної бібліотеки як до феномену соціальної комунікації і визначило головні принципи політики і практики шкільних бібліотек, принципи їх організації та управління ними, комплектування штатів, фондів і фінансування.

Для реалізації нових стандартів Американська асоціація шкільних бібліотек розробила та впровадила відповідний соціально-комунікаційний проект — «Проект розвитку шкільних бібліотек», заходи якого охоплювали всі школи країни. Цим проектом передбачалася поступова трансформація всіх шкільних бібліотек країни в своєрідні бібліотечно-інформаційні центри, фонди яких охоплюють значно більше коло матеріалів, ніж лише друковані. Тому при бібліотеках почали створюватися фотокімнати, телевізійні студії, кімнати для роботи з мікроформами, центри аудіо- і відео-відтворення. Результатом реалізації проекту була організація 8-ми шкіл з показовими бібліотеками, рівень діяльності яких відповідав вимогам «Стандарту для шкільних бібліотек. Шкільні бібліотекарі, розуміючи значення поширення ідеї ідеальної шкільної бібліотеки серед громадян країни (платників податків, потенційних спонсорів), організували відвідування цих зразкових бібліотек (16 тис. осіб) [9].

1970–1980 роки (роки економічного спаду), хоча і негативно, позначилися на матеріально-технічній базі, але значно просунули вперед законодавство щодо шкільних бібліотек, зміцнюючи сприйняття їх у суспільстві як елементу соціально-комунікаційної мережі. Серед завдань керівних закладів освіти щодо шкільних бібліотек були і такі: «формування довгострокових планів розвитку шкільних програм, зокрема планів кооперування обслуговування на рівні регіону, штату; контроль за використанням федеральних фондів, призначених для здійснення програм шкільних бібліотек; забезпечення кореляції програм бібліотечного обслуговування та освітніх програм штату і місцевих шкіл; розробка планів взаємодії з різними закладами штату, які мають на меті розвиток бібліотечного обслуговування в штатах і заохочування до міжбібліотечних обмінів та кооперації з публічними, академічними, іншими бібліотеками» [8].

Безумовно, шкільні бібліотеки США є провідними бібліотеками для всіх шкільних бібліотек світу і визначені ними тенденції розвитку знаходять своє підтвердження і в минулому, і нині. Так, американські «зоряні» 60-ті роки характеризуються посиленням уваги до шкільних бібліотек в Європі в 70-ті, в країнах південно-східної Азії — в 80-ті рр. XX ст. Час актуалізації значення шкільних бібліотек залежить від розуміння кожним суспільством значення інформації, соціальних комунікацій у сучасну епоху.

Таким чином, історія розвитку шкільних бібліотек дозволяє дійти висновку, що бібліотека в школі є специфічним соціально-комунікаційним феноменом. Її специфічність полягає в тому, що вона як бібліотека виконує функцію кумуляції найкращого соціального досвіду людства і кожної

країни для передачі прийдешнім поколінням, отже, відвіку має соціально-комунікаційну роль. Крім того, вона знаходиться в школі — освітянській соціальній інституції, яка, у свою чергу, є соціально-комунікаційним інститутом з трансляції соціального досвіду дорослих — дітям, тобто шкільна бібліотека — соціально-комунікаційний заклад, так би мовити, «у квадраті». Особливого значення шкільна бібліотека набуває у вік інформаційного «вибуху», в період формування культури інформаційного суспільства з її глобальними соціальними комунікаціями, де бібліотека у школі стає низовою кумулятивною одиницею не лише трансляції соціального досвіду, але й опанування культури користування соціальними комунікаціями світу. Саме вона здатна забезпечити інформаційну свободу кожного громадянина країни, хто відвідував школу і таким чином, впливати на вдосконалення освіти, а, відтак, і соціальних комунікацій, і суспільства в цілому.

Перспективою подальшого дослідження шкільних бібліотек є визначення їх впливу на інформаційний розвиток нової генерації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Столяров Ю. Н. *Библіотека: структурно-функціональний підход*. — М., 1981. — 256 с.
2. Morris Y. G. *Information power: Link to the Past, Passport to the future // Illinois.librl* — 1989. — Vol.7, №5-6. — P.270–275.
3. Иаруссо М. Б. *Структура библиотечных сетей, обслуживающих детей и юношество // Библиотековедение и библиографоведение за рубежом*. — М., 1991. — № 129. — С.73–87.
4. Pollard L. *The windfall // School librarian*. — 1990. — Vol. 38, № 4. — P. 137–138.
5. Гранхейм Э. *Новый Закон о публичных и школьных библиотеках Норвегии // Библиотековедение и библиографоведение за рубежом: рефераты статей*. — М., 1972. — № 11. — С. 21–25.
6. Анвар М. *Библиотеки в средних школах Пакистана // Библиотековедение и библиографоведение за рубежом: рефераты статей*. — М., 1971. — № 7. — С. 36–43.
7. *Проблемы развития школьных библиотек в Венгрии*. — М., 1985. — 17 с.
8. *Библиотеки и библиотечное дело в США: комплексный подход*. — М., 1992. — 295 с.
9. Дарлинг Р. Л. *Школьные библиотеки и реформа учебной программы (США) // Библиотековедение и библиографоведение за рубежом: рефераты статей*. — М., 1972. — № 11. — С. 38–41.

Надійшла до редколегії 24.03.2010 р.